

וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצַלְם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ ...

מה פשר הכינוי "צלם אלקים"? הייתי רוצה לגשת לשאלה הזאת דרך מחקרים פסיכולוגיים שפורסמו במאמר:

D. Jones, [The Emerging Moral Psychology](#), Prospect Magazine, Apr. 2008

המאמר מביא מחקר אחד הנעשה ב-HARVARD שמנסה להבחין איך בני אדם מגיעים להחלטות מוסריות, ז"א מה קורה במוח כאשר בני אדם חושבים על דילמות מוסריות. על מנת לדעת את זה, החוקרים חיברו אנשים למערכת MRI והעמידו בפניהם דילמות מפורסמות מסוג דילמת הקרונית והאיש השמן (הידועה באנגלית כ-TROLLEY PROBLEM). הדילמה היא: אם אתה רואה 5 אנשים בקרונית שאיבדה שליטה והולכת להתרסק וכל מה שעליך לעשות על מנת להציל אותם הוא להעביר מתג שיעביר את הקרונית ממסילתה למסילה אחרת, אבל במסילה השנייה עומד איש שללא ספק יידרס – האם אתה עושה זאת? ישנה עוד דילמה מפורסמת דומה אבל שונה (הידועה באנגלית כ-FOOTBRIDGE PROBLEM) עם אותם 5 אנשים ואותה הקרונית אבל עכשיו אין מתג להעביר אלא עומד לידך איש שמן ו"כל" מה שעליך לעשות על מנת להציל את אותם האנשים הוא לדחוף את האיש הזה אל מול הקרונית בידיעה שללא ספק הוא יידרס למוות – האם אתה דוחף אותו?

כשהחוקרים ניתחו את סרטי ה-MRI הם ראו שבדילמה הראשונה, כאשר אין אלימות ישירה והעניין פשוט יותר (5 מול 1) האזור שמופעל במוח הוא ה-PREFRONTAL CORTEX האחראי על שיקול דעת וחשיבה קוגניטיבית. לעומת זאת כשבני אדם חושבים על בעיות יותר מסובכות כמו הדילמה השנייה שבה מעורבת אלימות ישירה, אז ביחד עם החשיבה הקוגניטיבית מופעל אזור הנקרא ה-VENTROMEDIAL PREFRONTAL CORTEX האחראי על האמוציות והאינטואיציה.

המאמר ממשיך להסביר שבניסויים נוספים שהקיפו מספר רב של אנשים ומקרים אכן מצאו שהאינטואיציה משחקת תפקיד משמעותי בשיפוט מוסריים. כשקראתי את זה נדהמתי – אני מקדיש מאמצים לא מבוטלים ללמוד מוסר וכאן אומרים לי שהאינטואיציה מספקת לי את התשובות המוסריות. לא האמנתי והלכתי לעשות את הניסוי שלהם באתר האינטרנט של HARVARD שעדיין פתוח לכל באי עלמא לנסות. שם מופיעים כל מיני תסריטים קשים שמחייבים שיפוט מוסרי. אחרי שגמרתי את הניסוי, שמתי לב לתופעה מאוד מעניינת שקרתה לי. לכל תסריט, אחרי שקראתי אותו, ניסיתי לשבץ אותו לתסריט שידוע לי מהתורה או מהגמרא (לדוגמה שניים שמהלכין במדבר וקיתון מים אחד ביניהם). אם מצאתי תבנית מקבילה עניתי בבטחה, אבל מעניין היה כשלא יכולתי למצוא תקדים אז ישבתי וניסיתי עם כל יכולתי לחשוב מה הדבר הנכון – המוסרי – לעשות, ובעצם סמכתי על האינטואיציה שלי.

עכשיו, אם זה נכון, נשאלת השאלה, מאיפה אנחנו חושבים שהאינטואיציה שלנו תיתן תשובות מוסריות?! איך אנחנו סומכים על האינטואיציה? האם זה מקור אמין לשיפוט מוסרי?

התשובה נמצאת בפרשת השבוע או ליתר דיוק בפרשת קין והבל. מאחר שלא התקבל קרבנו של קין, ה' אומר לקין המשפט הבא:

בראשית ד (ז)

הָלוֹא אִם תֵּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תֵיטִיב לְפָתַח חַטָּאת רִבֶּךָ וְאֵלֶיךָ תִּשׁוּקוֹתוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל בוֹ :

מפסוק זה הגמרא לומדת עקרון מפורסם:

קידושין ל:ב

כך הקב"ה אומר ... לישראל: בני, בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין, ואם אתם עוסקים בתורה - אין אתם נמסרים בידו, שנאמר: +בראשית ד+ "הלא אם תיטיב שאת", ואם אין אתם עוסקים בתורה - אתם נמסרים בידו, שנאמר: "לפתח חטאת רובץ", ולא עוד, אלא שכל משאו ומתנו בו, שנאמר: ואלו תשוקותו, ואם אתה רוצה אתה מושל בו, שנאמר: ואתה תמשל בו.

הסקת הגמרא די מוזרה כי התורה עוד לא ניתנה בדורו של קין. הרב קדר זצ"ל, שכתב הרבה ספרי הכנה לבחינות הרבנות וגם כתב ספר על התורה, ניסח את הבעיה כך:

הרב שמאול קדר [1953-2006], תורת אהל, דף נב

באיזה תורה אמור קין לעשוק כדי להיטיב ולמשול ביצר הרע? במה אשמתו שיצרו משל בו אם אין בידו תבלין למתקו? כיצד ניתן לכוון לאמת בלא תורת אמת הבאה ממי שחותמו אמת?

על מנת להשיב לשאלות אלו הרב קדר מביא את הגמרא (סנ' נו.) הלומדת שבע מצוות בני נח מהפסוק בפרשתינו: **ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל**, כשלכל מילה או ביטוי בפסוק מרמז לאחת משבע המצוות. שוב פעם אנו רואים שהגמרא לומדת מפסוק בפרשתינו דברים שעדין לא קרו. בעל התורה תמימה מסביר שברור לכל שלא לומדים 7 מצוות בני נח מהציווי לאדם הראשון אלא כוונת הגמרא היא ששבע מצוות אלו הן הבסיס למוסר האוניברסלי.

הר' קדר מסביר:

הרב שמאול קדר [1953-2006], תורת אהל, נב-נג

נראה אפוא, שחז"ל הבינו שז' מצוות בני נח ניכרות לאדם, אם אך יתבונן בצלמו – צלם אלקים. ... על כרחך לומר שהכרת הטוב בטמונה באדם בהיותו נברא "בצלם אלקים" ...

אם כן, צלם האלקים שלנו הוא הכושר המוסרי האינטואיטיבי הטבוע בנו. ז"א, אנו נולדים עם כושר האינטואיציה המכיל המוסר הבסיסי של 7 מצוות. אבל, אנו לומדים מקין והדורות הבאים אחריו, שזה לא מספיק להבטיח שבני אדם יתנהגו כמו שצריך. לכן ה' ציווה את ז' מצוות בני נח במפורש לנח, ולאחר מכן ציווה את כל המשפטים שבתורה לעם ישראל – וזה עונה לשאלה מפורסמת ששואל: "למה ה' ציווה לנו את כל הדברים המוסריים שהיינו מגיעים אליהם בעצמינו?" התשובה: על מנת שנדע אותם במפורש ונשתמש בהם באופן קוגניטיבי ולא אינטואיטיבי.

אבל עכשיו יש לנו בעיה כי, למרות שהתורה כן אומרת לנו הרבה משפטים, בכל זאת יש אין ספור מקרים שהיא לא מדברת עליהם. מה עלינו לעשות כשהתורה (כולל כל התורה שבעל פה) לא מתייחסת למקרה נתון? הרב וובזברגר (פרופ' לפילוסופיה בYU שנפטר ב2002) משיב לשאלה זו כך:

עבור נושאים שהתורה אינה מתייחסת אליהם במפורש, עלינו לסמוך על הנחיות תפיסות המוסר שלנו לצורך ציות לציווי "ועשית הישר והטוב בעיני ה'". [הוא מסיק את זה מדברי הרמב"ן שמסביר שפסוק זה מחייב אותנו להיות מוסרי מעבר למה שכתוב בתורה]. למען הסר ספק, תפיסות המוסר הללו גם אמורות לשקף את מערכת הערכים המונחת ביסוד נורמות התורה השונות. [ז"א: האינטואיציות שלנו צריכות לשקף את מוסר התורה – הרב ממשיך ומסביר איך מגיעים לזה]. ניתן לצפות שכתוצאה מחשיפה לנורמות אתיות ספציפיות, נפתח בהדרגה את היכולת לתפוס אינטואיטיבית את דרישות המוסר האלוקיות המשתרעות מעבר לתחום נורמות התורה המפורשות.

ולכן, כמו שהמחקרים מראים, השיפוט המוסרי שלנו הינו שילוב בין הכושר הקוגניטיבי והכושר האינטואיטיבי. אבל חשוב לזכור שאת צלם האלקים שלנו – ז"א: הכושר המוסרי האינטואיטיבי הטבוע בנו – ניתן, ואף חובה, לפתח ולעצב ע"י הלימוד.¹ הלימוד בא בשני אופנים: לימוד מדוגמאות אישיות, כמו שאנו קוראים לאורך כל ספר בראשית ומשום כך הספר גם נקרא ספר הישר - על שם האבות הישרים שמלמדים יושר ע"י מעשיהם. האופן השני שמפתחים אינטואיציה הינו לימוד ע"י עיון בתורה – "מבראשית ברא" עד "לעיני כל ישראל" - וכך נזכה, או לפחות נשאף, להגיע לתואר שמש קיבל בסוף חייו כאשר פרשת וזאת הברכה מננה אותו: "איש האלוקים".

¹ It is important to note here that every human being is born with the Tzelem Elokim – which is that innate ability to intuit morally. The system comes stamped divinely with the 7 mitzvot bnei noach – i.e., the fundamentals of a healthy moral society. One is then to develop his intuitions, his Tzelem Elokim, through learning – cognitively – and thus influence his intuitive abilities. On the other hand, if one learns from an immoral society, e.g., murder is good, then he has influenced his intuitive faculty for the bad, and this we call "losing" one's Tzelem Elokim.